

**OSMANLI'DA CEMAAT MECLİSLERİNE BİR ÖRNEK: 19. YÜZYIL
SONLARINDA UZUNKÖPRÜ (CİSR-İ ERGENE) CEMAAT MECLİSLERİ
(1883-1903)¹**

*AN EXAMPLE OF COMMUNITY ASSEMBLY IN OTTOMAN: UZUNKOPRU
(CİSR-İ ERGENE) COMMUNITY ASSEMBLY AT THE END OF THE 19TH
CENTURY (1876-1903)*

Tarık SARIOĞLU*

*Geliş Tarihi: 14.03.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi: 04.07.2023
(Accepted)*

ÖZ: Osmanlı Devleti'nin yayılma güzergâhı genel olarak Hristiyanların yaşadığı topraklar üzerine olmuştur. Bu vesileyle hâkimiyet altına aldığı gayrimüslim nüfus üzerinde özgürlükçü ve eşitlikçi bir hoşgörü siyaseti yürüterek bu unsurların kendi din ve mezheplerine göre ibadet veya ayin yapmaları için gerekli izni vermiştir. Tanzimattan sonra gelişme gösteren modern millet anlayışı ile hoşgörü siyasetine yeni bir bakış açısı kazandıran devlet, din, dil, ırk, gelenek ve görenek ayrımı gözetmeksizin geniş bir cemaat özerkliğine müsaade etmiştir. Bu anlayışa göre idare edilen gayrimüslim cemaatler, Osmanlı Devleti'nin kendilerine has yayınladığı nizamnameler gereğince dini ve kültürel dokunulmazlıklarını devam ettirmişlerdir. Belirlenen kanunlar doğrultusunda bu cemaatlerin iç teşkilatına ve idaresine karışılmamış, ibadethanelerinin, mekteplerinin ve hayratlarının idaresi ilgili cemaatlerin yönetim teşkilatlarına bırakılmıştır.

Bu makalede ele alınan yerel cemaatlerin yapılanma süreci ve cemaat meclislerinin oluşturulma çalışmaları Uzunköprü cemaat meclisleri örneği verilerek hazırlanmıştır. Makalenin amacı, Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm etnik unsurların nasıl idare edildiğini ortaya koymak ve en küçük idari birimlerine kadar oluşturulan cemaat yapılanması hakkında bilgiler vermektir. Genel olarak Osmanlı bünyesinde yaşayan cemaatlerin idari yapısına dair çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen yerel cemaatler hakkında çalışmalar yetersizdir. Bu nedenle Uzunköprü cemaat meclislerinin yapısından yola çıkılarak yapılan bu çalışmada yerel cemaatler hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Makale bu yönüyle önem kazanmaktadır. Bu çalışma hazırlanırken döneme ait arşiv belgelerinden, salnamelerden ve cemaatler hakkında yapılan çalışmalardan istifade edilmiştir. Ancak yerel cemaatlerin işlevi ve yaptıkları çalışmalara dair belgelerin, kaynakların yetersizliği dolayısıyla cemaatlerin ve cemaat meclislerinin kuruldukları bölgelere faydaları noktasında değerlendirme yapmak pek mümkün olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Uzunköprü, Cemaatler, Din, Cemaat Meclisi.

¹ Bu çalışma 3-5 Kasım 2022 tarihleri arasında düzenlenen "Her Yönüyle Uzunköprü Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, tarikarioğlu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1223- 3517.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Sarioğlu

ABSTRACT: The expansion route of the Ottoman Empire was generally on the lands where Christians lived. On this occasion, it carried out a liberal and egalitarian policy of tolerance on the non-Muslim population it dominated and gave the necessary permission for these elements to worship or perform rituals according to their own religions and sects. The state, which brought a new perspective to the politics of tolerance with the understanding of the modern nation that developed after the Tanzimat, allowed a wide autonomy of the community regardless of religion, language, race, tradition and custom. The non-Muslim communities governed according to this understanding maintained their religious and cultural immunity in accordance with the regulations published by the Ottoman State specific to them. In line with the determined laws, the internal organization and administration of these communities was not interfered with, and the administration of their places of worship, schools and charity was left to the management organizations of the relevant communities.

The structuring process of local communities and the creation of community councils, which are discussed in this article, have been prepared by giving the example of Uzunköprü community councils. The aim of the article is to reveal how all ethnic elements living in the Ottoman Empire were managed and to give information about the community structure formed down to the smallest administrative units. Although there are various studies on the administrative structure of the communities living in the Ottoman Empire in general, studies on local communities are insufficient. For this reason, in this study, which was based on the structure of Uzunköprü community councils, it was tried to give information about local communities. The article gains importance in this aspect. While preparing this study, archival documents of the period, yearbooks and studies on congregations were used. However, due to the lack of documents and resources on the function of local communities and their work, it has not been possible to evaluate the benefits of communities and community councils to the regions where they were established.

Keywords: Ottoman Empire, Uzunköprü, Communities, Religion, Parliament.

EXTENDED ABSTRACT

From the period when the Ottoman Empire expanded its conquest movements towards the Balkans, until the conquest of Istanbul, the non-Muslims were governed according to Islamic law. After the conquest of Istanbul, it continued to rule with a structure called "*millet system*", although it did not make any radical changes in the same legal system. After the conquest of Istanbul, Mehmed II. started by appointing a patriarch to the Orthodox Greeks living in the city and granting wide autonomy to the Orthodox elements in internal affairs and religious matters. Within the framework of this understanding, the Ottoman Empire divided non-Muslims into communities according to their religious beliefs in accordance with Islamic law. Ethnic origins were not taken into account in the structuring of the community, and they were determined on the basis of their religion or sect. In this direction, the elements living within the borders of the Ottoman Empire were Turkish, Greek, Bulgarian, Arab... etc. classified according to their religious affiliation, such as Muslim, Orthodox, Catholic, and Jewish, not according to their ethnic origins.

After the French Revolution that broke out in 1789, the nationalism movement that spread, reached a dangerous level in the Ottoman Balkans. For this reason, the Ottoman Empire, which wanted to break the influence of the nationalist movement, had to take various measures. At the beginning of these measures are the firmans that were announced with the aim of gaining the status of “*equal citizenship*” to all its subjects. Ottoman administrators took action in order to gather the elements that formed the state and which came to the point of disintegration over time, around various principles and to build a strong central government. The activities carried out for this purpose formed the basis of the Tanzimat Fermanı declared in 1839. Since the Tanzimat Era, the regulations that were tried to be implemented in the center were tried to be implemented in the provincial as well. Since 1842, it has been possible for representatives from every community to take part in the assemblies established in the provinces and to become the decision makers in matters such as administrative, judicial, economic and educational matters concerning the region they live in. Although the majority in these assemblies were state representatives, non-Muslims as well as non-Muslims became the implementers of the decisions taken. In these assemblies, the leaders of the community, as well as the prominent Muslims and non-Muslims of the region, had a say both in evaluating what was happening and in making decisions.

The efforts to change the Ottoman elements within the framework of the new world conditions continued with the Islahat Firman in 1856. In particular, the Islahat Firman allowed non-Muslims to prepare regulations in which they declared their rights and demands through commissions established by their communities. With the Greek Orthodox Regulations (Nizamname) of 1862, the Armenian Gregorian Regulations (Nizamname) of 1863 and the Jewish Regulations (Nizamname) of 1865, the powers of the clergy within the community were limited and a system in which non-clerical civilians were dominated was established.

With the 1864 and 1871 regulations (nizamname), assemblies were formed at every administrative level, and the participation of representatives from every community in these assemblies was ensured. In accordance with these regulations, administrative councils were established in provinces, sanjaks, towns and towns, and councils of elders or councils of elders were established in villages. Members of these assemblies were determined by election, and members of non-congregational communities as well as community leaders in the regions at certain periods were allowed to take office as members. The structure and duties of the community councils established in the provinces do not differ much from those established in the sanjaks, townships and villages. In Muslim neighborhoods, the administration was left to the imams, who was a civilian leader, and in non-Muslim neighborhoods, the priest or rabbi. One of the important tasks of these community groups is to strengthen the relationship between the people living in the region and the state.

With the proclamation of the First Constitutional Monarchy in 1876, a constitutional system was introduced in order to ensure that all ethnic elements living in the Ottoman lands became equal Ottoman citizens. In addition, the Ottoman Parliament was opened and political equality was provided to all elements, and legal equality was given with the regulation of Kanun-ı Esasî. In Kanun-ı Esasî, important articles that include the participation of the congregations in the administration in the provinces are included. One

of the important provisions regarding the administration of congregations is 111th article under the general title of “*vilayet*”. According to this provision of the Kanun-ı Esasî, it was decided to establish a community assembly belonging to each nation in each district in order to fulfill the provisions of the regulations prepared in advance for the income of various foundations, the expenditure of charitable works specified in the wills and meeting the needs of orphans. In addition, according to the regulations to be prepared, it was decided that the council of each community would consist of its own community. Assemblies shall be responsible to the local administrations in the regions they are affiliated with and to the general assemblies in the provinces.

Although Uzunköprü was established as a Turkish city, it soon became a region where many ethnic elements settled. Uzunköprü, which has been a town connected to Edirne since its establishment, gained the status of a district of Edirne with the re-division of the Ottoman lands at the beginning of the 19th century. When looking at the community structure of Uzunköprü from a demographic point of view, it is seen that Muslim, Greek and Bulgarian communities are dominant. In the district, where Muslim, Greek and Bulgarian populations are predominant, Cemaat-i İslamiye, Cemaat-i Rum and Cemaat-i Bulgar assemblies were established. These congregations in the district provided the connections of the congregations living in the district center and in the townships and villages of the district with the state. In addition to these, they took care of the administrative, judicial, economic and educational affairs of their communities. Despite the fact that the Muslim population is in the majority in the town center, a council was established for each community in order to connect other communities with the state and to meet their economic, judicial, commercial, social and educational needs. In the structuring of Uzunköprü community assemblies, it is seen that each community elects a chief and member from within its own body.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Balkanlara yönelik fetih hareketlerini genişlettiği dönemden İstanbul’un fethine kadar hâkimiyeti altına aldığı gayrimüslimleri İslam hukukuna göre idare etmiştir. İstanbul’un fethinden sonra ise aynı hukuk sisteminde köklü bir değişiklik yapmamakla birlikte “*millet anlayışı*” olarak adlandırılan bir yapı ile idare etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, II. Mehmed döneminden itibaren söz konusu sistemin parçası olan etnik unsurların her birine din veya mezhep anlamına gelen “*millet*” tabirini kullanmıştır. Bu anlayış, II. Mehmed’in İstanbul’u fethinden sonra şehirde yaşayan Ortodoks Rumlara patrik ataması ve Ortodoks unsurlara içişlerinde ve dini konularda geniş özerklik tanınması ile başlamıştır. II. Mehmed’in tuğrası ve Zağanos Paşa’nın imzası ile 6 Ekim 1453’te “*1453 İstanbul Sözleşmesi*” olarak anılan bir fetva yayımlanmıştır. Sultan Mehmed, bu fetva ile Galata’da yaşayan gayrimüslimlere şu teminatı vermiştir:

“Ben ulu padişah ve ulu Şahişah Sultan Muhammed Hân bin Sultan Murad’ım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaradan Perverdigâr hakkı için ve Hazret-i ResulünAleyh’is-salatu ve’sselam pâk, münevver, mutahhar ruhu için ve yedi Mushaf hakkı için ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkı için, dedem ruhiçün, benim başım için ve oğlanlarım başiçün, kılıç hakkıçün ve şimdiki halde Galata’nın

halkı ve merdüm-zadeleri atebe-i ulyama dostluk için Babalan Pravazin ve Markizoh Frenku ve tercümanları Nikoroz Baluğu ile Kal'a-i mezkurenin müftahın gönderüp kul olmaya itaat ve inkiyad göstermişler.... Ben dahi kabul ettim ki, kendülerin âyinleri ve erkânları ne vechile cari ola gelirse, yine ol üslub üzere âdetleri ve erkânların yerine getüreler... Buyurdum ki, kendülerin malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle meta'ları ve avretleri ve oğlancıkları... kendülerin ola üşendirmeyem, kiliseleri ellerinde ola, okuyalar ve kiliselerin alub mescid etmeyem...”¹

Bu anlayışta, Müslümanlar yönetenler mahiyetinde “*millet-i hâkime*”, gayrimüslim ve diğerleri ise yönetilenler anlamında “*millet-i mahkûme*” olarak nitelendirilmiştir. Bu yönüyle sistem, Müslümanların hâkimiyeti ve idaresi üzerine düzenlenmiştir.² Bu yapı doğrultusunda bünyesinde bulundurduğu gayrimüslimlere çeşitli haklar (din, ibadet, ticaret, sosyal, kültürel vs.) tanıyarak onları yüzyıllarca bir arada tutmayı başarmıştır. Bu anlayışın kaynağı, İslam dininin ortaya koyduğu esasların oluşturduğu bir hukuk yapısıdır. İslam hukuku gereğince Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin statüsü zimmî (İslam devletinin himayesini kabul edenler) olarak belirlenmiştir.³ Gayrimüslimlere verilen bu statü, ikinci sınıf bir vatandaş hüviyeti manasında izah edilerek onların birtakım haklardan mahrum bırakılmaları şeklinde bir anlayışı kapsamamaktadır. Millet anlayışı ile cemaatlerin dini, iktisadi, adli ve maarif işleri de kendilerine bırakılmış, hatta zamanla ruhani liderlere ve kurumlara rütbe ile imtiyazlar tanınmıştır.⁴

¹ Sekiz maddeden oluşan sözleşmenin tam metni için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 1, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 477; Hikmet Özdemir, “Azınlık İçin Bir Osmanlı-Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 223-230; II. Mehmed’in Galata gayrimüslimlerine tanıdığı fermanın bir benzeri ise 8 Mayıs 1463 tarihli Bosna Katoliklerine yönelik şu söylemleridir: “*Ben Fatih Sultan Han, bütün dünyaya ilan ediyorum ki, kendilerine bu padişah fermanı verilen Bosnalı Fransiskenler himayem altındadır ve emrediyorum: Hiç kimse ne bu adı geçen insanları ne de onların kiliselerini rahatsız etmesin ve zarar vermesin. İmparatorluğumda huzur içinde yaşasınlar ve bu göçmen durumuna düşen insanlar özgür ve güvenlik içerisinde yaşasınlar. İmparatorluğumdaki tüm memleketlere dönüp korkusuzca kendi manastırlarına yerleşsinler*” Alaaddin Yanardağ, “Zimmet Akdinden Azınlıklar Sözleşmesine Türkiye’deki Azınlıkların Dünü Bugünü”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, Ekim 2016, s. 4.

² Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, Ağaç Yay., İstanbul 1992, s. 13.

³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Değişim, Modernleşme ve Ulusallaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Yay., Ankara 2006, s. 289; Mehmet Güneş, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler”, *Journal of History and Future*, December 2017, Volume 3, Issue 3, s. 15-16.

⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul 1983, s. 136.

Osmanlı Devleti, bu anlayış çerçevesinde İslam hukukuna uygun olarak gayrimüslimleri dini inanışlarına ve mezheplerine göre cemaatlere ayırmıştır. Cemaat yapılanmasında etnik kökenler dikkate alınmamış, doğrudan mensup oldukları din veya mezhep esasına göre belirlenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan unsurlar Türk, Rum, Bulgar, Arap... vb. etnik kökenlerine göre değil, Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Yahudi gibi dini intisaplarına göre sınıflandırılmıştır.⁵ Osmanlı Devleti'nde ilk önceleri din ve mezheplerine göre sınıflandırılan zimmiler, Rum, Ermeni ve Yahudi olarak üç ayrı millettten oluşurken⁶, 19. yüzyıldan itibaren Gregoryen ve Katolik Ermeniler, Protestanlar şeklinde ayrı milletleri de bu sınıflandırmaya tabi tutmuştur.⁷

Gayrimüslimler, 19. yüzyıla kadar devlet teşkilatında Müslümanlara nispeten daha sınırlı görev almışlardır. Ancak devletin kendilerine vermiş olduğu hak ve muafiyetler gereğince kendi içlerinde oluşturdukları cemaatler vasıtasıyla kendi kendilerini idare etmişlerdir.⁸ Devlet bünyesinde birbirinden bağımsız, ayrı ve kendi içlerine dönük bir şekilde varlığını sürdüren bu dini cemaatler, devlete karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri sürece millet sisteminin temelini teşkil etmişlerdir. Baskın İslam hukuku karşısında Osmanlı coğrafyasında yaşayamaya devam eden önceki dini intisapların cemaatler üzerindeki etkisinin zayıflığı, devlete karşı gelişecek güçlü bir yapılanmayı engellediği gibi bireyin cemaat ile bağının güçlenmesini sağlamıştır. Bu yönüyle millet sistemi ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, bireyin mensubu olduğu cemaat içi, cemaat-devlet, cemaat-cemaat ilişkilerinde daha sağlam bir yapının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁹

Cemaat mensubu bir bireyin devlet karşısındaki konumu, bağlı bulunduğu cemaati itibariyle değerlendirilmekteydi. Fetih hareketlerinin genişlemesi ile çok uluslu bir yapıya bürünen Osmanlı Devleti'nin cemaat yapılanması şeklindeki idari örgütlenmesinin amacı, toplumu kişi odaklı ilişkilerle değil, cemaat-devlet ilişkileri perspektifinde muhatap almasıdır. Bu vasıta ile devlet, tebaası ile ilişkilerini kişisel mahiyette ele almak yerine kişinin bağlı olduğu cemaatin dini ve sosyo-kültürel yapısına göre şekillendirmeye çalışmıştır. Buna göre ortaya koymuş olduğu ayrıcalıkları kişi özeline değil, cemaatin geneline uygun olmasına önem göstermiştir. Bu yöntem etnik unsurlar arasında bir denge unsuru oluşturarak

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1861-1876)*, C. VII, TTK Yay., Ankara 2003, s. 275-276; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yay., Ankara 1993, s. 333.

⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 94.

⁷ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 333.

⁸ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 277.

⁹ F. Orkunt Canyaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Bürokratik Elitin Modernleşme Çabaları ve Misyonerlik Faaliyetleri", *Journal of Yasar University*, 9(33), 2014, s. 5680.

toplumların yönetimini daha pratik ve akılcı bir hale getirmiştir.¹⁰ Bu durum Osmanlı idarecilerinin devlet idare organizasyonundaki tecrübesinin ve yeteneğinin bir sonucudur. Nitekim uzun yıllar bu şekilde birbirinden farklı birçok etnik unsuru bir arada tutmayı başarmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu sistem, devletin en küçük idari birimlerinde idare edilebilirlik, otorite kurulabilirlik ve işlevsellik yönünden kolaylık sağlamıştır.¹¹

1789 yılında Fransız İhtilali ile birlikte çok uluslu imparatorlukların egemenlikleri altındaki milletleri yönetebilmek amacıyla ortaya koymuş oldukları düzeni kökten sarsan “*milliyetçilik*” fikri, kısa bir süre içerisinde Osmanlı millet sistemi ile de çatışmaya başlamıştır. 19. yüzyıl başlarından itibaren kendi ulus devletlerini kurmak isteyen Osmanlı egemenliğindeki Balkanlarda yaşayan milletler ayaklanmaya başlamışlardır.¹² Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Avrupalı devletler ise sürekli gayrimüslimlerin haklarını bahane ederek Osmanlı'nın iç işlerine karışmış, devletin uyguladığı millet sisteminde radikal değişiklikler yapmayı zorunlu hale getirmişlerdir. 1839'daki Tanzimat ve 1856'daki Islahat fermanları bu minvalde ortaya çıkmış, özellikle gayrimüslimlerin idaresi ve haklarında önemli değişikliklere gidilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde imparatorluk dahilinde yaşayan farklı dini ve etnik unsurların tek bir Osmanlı milleti olarak kabul edilmesi yaklaşımı Osmanlıcılık fikrini ortaya çıkarmıştır.¹³ Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan biri de Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin gerek merkez gerekse taşralarda kurulan meclislerde temsilci bulundurma hakkıdır. Bu uygulamalar daha sonraki dönemlerde ise kendi özel cemaat meclislerini kurmalarının önünü açmıştır. Islahat Fermanı ile ortaya çıkan ve özel nizamnamelerle devam eden süreç, 1876 yılında Kanun-ı Esasî ile birlikte anayasal bir güvence haline getirilerek cemaat meclislerinin kurulması yasal hale getirilmiştir.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE CEMAAT MECLİSLERİNİN YAPILANMA SÜRECİ

Osmanlı toplumu, etnik kökenlerinden bağımsız olarak Müslüman ve gayrimüslim unsurlar şeklinde ikiye ayrılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin önemli yazılı kaynaklardan olan Hatt-ı Hümayunlarda, gayrimüslimler için “*tebaa-i gayrimüslime*”, “*cemaat-ı muhtelif*e” ve diğer milletler için kullanılan “*millet-i*

¹⁰ Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Journal of the Institute of Social Sciences)*, S. 8, Sonbahar 2011, s. 62.

¹¹ F. Orkunt Canyaş, *a.g.m.*, s. 5679.

¹² İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 48.

¹³ Fuat Uçar, “Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2018, s. 88.

saire” terimlerine rastlanmaktadır.¹⁴ Osmanlı devlet örgütlenmesinin merkezinde Osmanlı ve öncesi kanunlar, örf ve adetler, vergiler ve Osmanlı kanunnameleri bulunmaktadır. Bu yapı, özel hukuku da içine alan İslam hukukunun yanı sıra örfi ve sultani kanunlar ile bağımsız bir hukuk sistemi olarak merkeziyetçi bürokratik yönetimin temelini oluşturmuştur.¹⁵

Osmanlı Devleti, Fransız İhtilali ile birlikte özellikle Balkanlarda tehlikeli bir boyuta ulaşan milliyetçilik akımının etkisini kırmak amacıyla çeşitli önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu önlemlerin başında tüm tebaasına “*eşit vatandaşlık*” statüsü kazandırma amacıyla açıklanan fermanlar gelmektedir. Osmanlı idarecileri, devleti oluşturan ve zaman içerisinde dağılma noktasına gelen unsurları yeniden çeşitli prensipler etrafında toplamak ve güçlü bir merkezi yönetim inşa etmek maksadıyla harekete geçmişlerdir. Bu hedefler, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı’na temel oluşturmuştur.¹⁶

19. yüzyıl öncesine kadar Osmanlı tebaası için kullanılan Osmanlılık kavramı, bu yüzyıl içerisinde kimlik belirten bir toplumsal kurum haline getirilmiştir. Osmanlılık, köken itibarıyla III. Selim ile II. Mahmud döneminde ortaya çıkmaya başlayan yeni tip modern bir devlet anlayışı ve yeni bir merkeziyetçilik olgusunun geliştirilmesi sürecini kapsamaktadır. Bu anlayış, Osmanlılık kimliğinde birtakım değişimlere ve yeni gelişmelere neden olmuştur. Özellikle Tanzimat’ın ilanından sonra sadrazamlık yapmış olan Mehmed Emin Ali Paşa ve Keçecizade Fuat Paşa’nın savundukları Osmanlılık düşüncesi, ilk defa II. Mahmud zamanında bir Osmanlı milleti oluşturma düşüncesi şeklinde ortaya çıkmıştır.¹⁷ Bu düşünce sistemi, sonraki dönemlerde Osmanlı tebaasında yer alan etnik ve dini unsurların haklarını içeren birçok uygulamanın hayata geçirilmesine neden olmuştur.

Tanzimat’ın ilanı ile birlikte eyalet ve sancaklarda görevli “*muhasıllar*” kendilerine verilen yönetmelik gereğince gittikleri bölgelerde “*muhasıllık meclisleri*” oluşturacaklardı.¹⁸ Ancak bu uygulama kısa sürede bazı sorunların

¹⁴ Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁵ Halil İnalçık, “Türkiye ve Balkanlar”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., (Ed. İsmail Soysal), İstanbul 1993, s. 18.

¹⁶ Mucize Ünlü, Müslim-Gayrimüslim ilişkilerinden hareketle XIX. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyet-ı Selâse Örneği”, *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 4, S. 7, Ağustos 2014, s. 44.

¹⁷ Üst kimlik olarak Osmanlılık fikri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Uçar, *Üç Tarz-ı Siyaset Türkçülüğün Manifestosu (Osmanlılık-İslamcılık-Türkçülük)*, Berikan Yay., Ankara 2022, s. 50-67.

¹⁸ Muhassıl, Arapça’da “tahsil edici” anlamındadır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren var olan muhasıllar, Anadolu’da ve Rumeli’de cizye, âşâr, âdet-i ağnâm, bedel-i nüzül, avâriz, ispençe vb. gibi vergilerin tarh ve tahsilinde görev yapmışlardır. Çeşitli

ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sorunların temelinde bazı bölgelerde bulunan gayrimüslim cemaat sayılarının ikiden fazla olmasıydı. Yönetmelikte sadece gayrimüslimlerden iki temsilcinin üye olarak meclislere katılımı belirtilmişti. Bu talimata göre eğer bir bölgede Yahudi, Katolik, Rum ve Ermeni cemaat bir arada bulunuyorsa nüfus itibarıyla çoğunluk olan cemaatin temsilcileri meclislerde görev alabilmekteydi. Buna göre Rum ve Ermeni çoğunluğa sahip bölgelerde Yahudi ve Katolik cemaatlerin mecliste temsilcileri bulunmamaktaydı. Bu sorun Meclis-i Vâlâ'da¹⁹ görüşüldükten sonra bu türden bölgelerde yaşayan tüm gayrimüslim cemaatlerin meclislere üye olarak katılımının önü açılmıştır.²⁰ Osmanlı Devleti, bu vasıta ile büyük ya da küçük cemaat ayrımı yapmaksızın tüm cemaatlerin idari meclislerde temsil edilmesini sağlamıştır. Ancak muhassıllık ve meclisleri, devletin vergi gelirlerindeki düşüşler, sistemin devlet giderlerini arttırması ve muhassıllar hakkında çeşitli şikayetler nedeniyle 1842 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

Söz konusu unsurların yeni dünya şartları çerçevesinde değiştirilme çalışmaları, 1856 yılında Islahat Fermanı ile devam etmiştir. Özellikle Islahat Fermanı, gayrimüslimlere kendi cemaatlerinin kurdukları komisyonlar vasıtasıyla hak ve taleplerini beyan ettikleri nizamnameler hazırlamalarına olanak sunmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan 1862 Rum Ortodoks Nizamnamesi, 1863 Ermeni Gregoryen Nizamnamesi ve 1865 Yahudi Nizamnamesi ile cemaat bünyesindeki ruhban sınıfının yetkileri kısıtlanmış ve ruhban sınıfından olmayan sivillerin egemen hale getirildiği bir sistem teşkil edilmiştir. Böylelikle her cemaatin kendi

dönemlerde farklı görevlerde de bulunan bu görevliler, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra uzun süredir şikayetlere sebep olan eski usul vergi toplama sistemi olan iltizam usulü kaldırılarak mültezimlerin görevlerine son verilmiştir. Alınan bu karardan sonra çeşitli isimler altında alınan vergiler yerine herkesten geliri oranında tek bir verginin tahsil edilmesi esası benimsenmiştir. Bu vergiyi devlet adına toplama görevi ise doğrudan merkeze bağlı olan "*muhasıl-ı emvâl*" adlı görevlilere verilmiştir. Merkezden atanan bu görevlilere yardımcı olmaları için yanlarına bir mal, bir nüfus ve emlak kâtibi verildiği gibi her sancak merkezinde vergilerin saptanıp dağıtımı ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırılması amacı ile "*Muhassıllık Meclisleri*" oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDVİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2020, s. 18-20; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 208-209.

¹⁹ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, II. Mahmud tarafından 24 Mart 1838'de kurulmuştur. Meclisin görevleri, "tanzimât-ı hayriyye, tanzimât-ı mülkiyye" olarak adlandırılan reformların gerçekleştirilmesi sağlayacak kanun ve nizamları hazırlamak, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin tanzim ettiği mazbatalara son şeklini vermektir. Ayrıca yapılacak reformları planlayıp icrasını denetleyen yüksek yasama ve yargı organıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *TDVİA*, C. 28, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, s. 250-251.

²⁰ Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 213.

idari yapısı içinde kalması sağlanmış, devletin himayesinde ıslahat yapması ve onun onayına sunulması dahilinde merkezi bir mekanizma oluşturulmuştur.²¹

Düzenlenen nizamnamelere göre patrikhaneler ve hahamhanelerde dini (ruhani), sivil (cismani), karma (muhtelit) şeklinde üç meclisin kurulması, tebaanın dini ve sivil işlerinin bu meclisler vasıtasıyla görülmesi karara bağlanmıştı. Sivil meclislerin kurulması ile halkın da idari yapıya dâhil olduğu bu düzenlemeler ile patrikler ve hahambaşı cemaat liderleri sadece kendi cemaatlerinin işlerinden sorumlu olacaklardı. Aynı zamanda dini liderlerin seçimini de kurulan cemaat meclisleri yapacaktı. Bu düzenlemelere göre önceki dönemlerden farklı olarak dini liderler, devletin doğrudan tek muhatabı olamayacaklardı. Cemaatlerin idaresine dair bütün kararlar bu meclislerde alınacak ve uygulamalar yine bu meclislerin aldığı kararlar doğrultusunda yapılacaktı.²² Genel olarak ele alırsak ruhani meclislerin görevleri ise şu şekilde belirlenmişti: Cemaatin dini işlerini yürütmek, mezhep itikatlarını sağlamlaştırmak, kiliselerin dini işlerini yürütmek, kiliselerin ve çalışanlarının düzenini sağlamak, ruhban sınıfının durumlarını iyileştirmek ve geliştirmek, milli mektepleri teftiş etmek, dini konuların eğitimini kontrol etmek, ehliyetli ve yetenekli rahip ve papazlar yetiştirmek, cemaat içerisinde çıkan sorunları kilise usulüne uygun çözmek, fakara kızların dini eğitimi için karma meclisin nezaretinde münasip görülecek mahalde gerekli koşulları sağlamak, aciz ve muhtaç bulunan yetim çocuklar için terbiye olunmak üzere eytamhanenin tertip edilmesi şeklindeydi. Sivil meclislerin görevleri ise cemaatin dünyevi işlerini yürütmek, mevcut durumunu düzeltip gelişmesini sağlamak, idaresinde bulunan komisyonların gönderdiği plan ve projeleri tasdiki ile birlikte düzenlemesini yapmak şeklinde belirlenmişti. Karma meclislerin görevleri, mektep ve hastanelerin ihtiyaçlarını belirlemek ve gerekli masrafı patrikhaneye bildirmek, piskoposlar hakkında gelen şikayetleri usulünce incelemek, millet mektepleri ve hayratlara müteallik idare için memur tayin etmek, meclis tarafından görevlendirilen memurların tuttıkları hesap defterlerini denetlemek, hesapların mecliste bulunan sandık emini tarafından ibraz edilmesi şeklindedir.²³ Bu yönetim

²¹ Cenk Reyhan, Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”, *Belgeler*, C. XXVII, S. 31, TTK Yay., Ankara 2007, s. 40-41.

²² Ramazan Erhan Güllü, “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Bilig*, S. 95, Güz 2020, s. 158.

²³ Bu meclisler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Rum Patrikliği Nizamı”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 2, (H. 21 Zilhicce 1276/M. 10 Temmuz 1860), s. 902-937; “Ermeni Patrikliği Nizamı”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 2, (H. 27 Ramazan 1279/M. 18 Mart 1863), s. 938-961; “Hahamhane Nizamı”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 2, (H. 23 Şevval 1281/M. 21 Mart 1865), s. 962-976; Cenk Reyhan, *a.g.m.*, s. 33-91; Ramazan Erhan Güllü, “Ermeni Milleti

yapısı ile cemaat idarelerinde artık sadece dini liderler değil, sivil üyelerin de katılımı sağlanmıştı. Hatta sivil üyeler kısa sürede meclislerde ağırlıklarını hissettirerek daha güçlü bir konuma ulaşmışlardır.²⁴ Osmanlı Devleti, bu meclislerin aldıkları kararları ve önerileri doğrultusunda hem tebaasına eşitlik getirmeye çalışmış, hem de önemli sorunların çözümlenmesi için taşralarda ayrı meclisler oluşturmuştur.²⁵ Osmanlı bununla birlikte tutucu kilise hegemonyasının otoritesini kısıtlamayı ve Avrupalı devletlerin gayrimüslim cemaatlerinin hakları üzerinden baskısını engellemeyi hedeflemiştir.²⁶

Tanzimat Dönemi'nden itibaren merkezde hayata geçirilmeye çalışılan düzenlemelerin benzerleri taşrada da uygulanmaya çalışılmıştır. Taşrada kurulan meclislerde her cemaatten temsilcilerin görev almaları ve yaşadıkları bölgeyi ilgilendiren idari, adli, iktisadi ve eğitim-öğretim gibi konularda karar mercii durumuna gelmeleri 1842'den itibaren mümkün olmuştur. Her ne kadar bu meclislerde çoğunluk devlet temsilcilerinde olsa da Müslüman olanlar kadar olmayanlar da alınan kararların uygulayıcısı konumuna gelmişlerdir. Bu meclislerde cemaat liderlerinin yanı sıra bölgenin ileri gelen Müslüman ve gayrimüslimleri hem olup biteni değerlendirmede ve hem de kararların alınmasında söz sahibi olmuştur.²⁷ Taşrada gayrimüslim dini liderlerin seçimi ve işe başlama süreçleri Müslümanlardaki cemaat örgütlenmesine benzer nitelikteydi. Taşradaki cemaatler ve onların liderleri veya piskoposlar, merkezi hükümetin taşrada gücünü kaybettiği ve Osmanlı sisteminin yeniden yapılanmasının kaçınılmaz olduğu 19. yüzyıl sonlarında sosyo-ekonomik güçlerini ve otoritelerini arttırmışlardır.²⁸

1864 ve 1871 nizamnameleri ile Osmanlı toprakları yeniden taksim edilmiş, vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler ise karye/köylere ayrılmıştı. Bu taksimat ile her idari kademedeki meclisler oluşturulmuş, bu meclislere her cemaatten temsilcilerin katılımı sağlanmıştır. Bu nizamnameler gereğince vilayetlerde, sancaklarda, kazalarda ve nahiyelerde idare meclisleri, köylerde ise ihtiyar heyeti ya da ihtiyar meclisi kurulmuştur. Bu meclislerin üyeleri seçimle belirlenmiş, belli dönemlerde bölgelerde bulunan

Nizamnamesinin İlanı ve İçeriği”, *Osmanlı'nın Seçkin Tebaası İken Yabancılaşan Topluluk: Bursa Ermenileri*, Bursa 2016, s. 30-33.

²⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Yay., Ankara 2008, s. 461-462; Ramazan Erhan Güllü, “Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı?...”, s. 158.

²⁵ Musa Çadircı, *a.g.e.*, s. 189.

²⁶ Cenk Reyhan, *a.g.m.*, s. 41.

²⁷ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi*, (Derleyen Tülay Ercoşkun), İmge Yay., Ankara 2017, s. 309.

²⁸ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 118.

cemaat liderlerinin yanı sıra sivil cemaat mensuplarının da aza olarak görev almaları sağlanmıştır.²⁹

Taşrada kurulan cemaat meclislerinin yapısı ve görevleri, sancaklarda, kazalarda nahiyelerde ve köylerde kurulanlardan çok fazla farklılık göstermemektedir. Osmanlı şehirlerinde bazı dini ve etnik gruplar aynı mahallede oturmayı tercih edebiliyorlardı. Dolayısıyla kozmopolit yapıya sahip şehirlerde pek çok farklı din ve etnik unsurdan insan aynı mahallede karışık oturabiliyordu. Nitekim Osmanlı şehirlerinde nüfus, kaza ve köylerdeki yapıya benzer nitelikte olup Müslüman ve gayrimüslim şeklinde ayrılmaktaydı.³⁰ Bu yapı, dini nitelikte olmakla beraber toplum içerisinde iktisadi, idari ya da adli bir ayrıcalık ya da farklılık ifade etmemektedir. Bu durum şehir ve taşrada yaşayanların aynı hak ve olanaklara sahip olmaları anlamına gelmekteydi. Müslüman mahallelerde idare, sivil bir lider olan imamlara, gayrimüslim mahallelerinde ise papaz veya hahama bırakılmıştı. Bu cemaat liderlerinin önemli görevlerinden biri de bölgede yaşayanlar ile devlet arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırmaktı.³¹

1876 yılında Genç Osmanlıların³² faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan I. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı topraklarında yaşayan tüm etnik unsurların eşit Osmanlı vatandaşı hüviyetine kavuşturulması amacıyla anayasal sisteme geçilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Mebusan Meclisi açılarak tüm unsurlara siyasi eşitlik sağlanmış, Kanun-ı Esasî'nin düzenlenmesi ile de hukuki eşitlik verilmiştir. Her ne kadar Tanzimat ve Islahat fermanları ile söz konusu eşitlik daha önceden kabul edilmişse de bu fermanlar padişahın tek tarafı taahhüdü

²⁹ İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi için bkz. *Düstûr*, Tertip 1, C.1, (H. 29 Şevval 1287/M. 22 Ocak 1871), s. 625-654; İdare meclisleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin...*, s. 254-268; Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, 2011, s. 34-47; Mehmet Güneş, *a.g.m.*, s. 21-22.

³⁰ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 118.

³¹ Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 32.

³² Genç Osmanlılar ya da Yeni Osmanlılar olarak bilinen grup 1865-1876 yılları arasında mevcut Osmanlı idaresine karşı kurulmuş muhalif bir gruptur. Özellikle 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra ortaya çıkan iç kargaşa ve dış müdahalelere karşı Osmanlı aydınlarının muhalefeti bu noktada kendini göstermiştir. Genç Osmanlıların amacı, Osmanlı tebaasını imparatorluğun savunulması fikrinde birleştirilmesi, bir Osmanlı milleti oluşturulması, vatandaşların mahallî yönetimler vasıtasıyla devlet idaresine katılması, bunların seçecekleri temsilcilerle merkezde bir meclisin açılması şeklindeydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *TDVİA*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, s. 430-433; Enver Koray, "Yeni Osmanlılar", *TTK Belleten*, XLVII/186, Türk Tarih kurumu Yay., Ankara 1984, s. 563-582.

manasını taşımaktaydı. Ancak Kanun-ı Esasî, padişah ile tebaası arasında bir sözleşme hükmünü taşımakla birlikte halkın devlet idaresine seçim yoluyla katılımı sağlamaktaydı. Bu doğrultuda Kanun-ı Esasî’de taşrada cemaatlerin idareye katılımını içeren önemli maddelere yer verilmiştir.³³ Cemaatlerin idaresine dair önemli hükümlerden biri “*Vilayet*” genel başlığı altında yer alan 111. maddedir. Kanun-ı Esasî’nin cemaat meclislerine dair 111. maddesi şu şekildedir:

*“Müsakkafât ve müsteğallât ve nukûd-i mevkûfe hasılâtının şurût-i vakfiyesi ve teâmül-i kadîmi vechile meşrûr lehine ve hayrât ve müberrata sarf olunmak üzere vasiyet edilen emvâl-in vasiyetnâmelerinde muharrer olduğu üzere müsa lehine sarfına ve emvâl-i eytâmın nizâm-nâme-i mahsûsu vechile sûret-i idaresine nezâret etmek üzere her kazada her milletin bir cemaat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzim edilecek nizâmât-ı mahsûsası vechile her milletin müntehab efradından mürekkep olacaktır ve meclis-i mezkûre mahalleri hükümetlerini ve vilâyât mecâlis-i umûmiyesini kendilerine merci bilecektir.”*³⁴

Kanun-ı Esasî’nin bu hükmüne göre muhtelif vakıf gelirleri, vasiyetnamelerde belirtilen hayır işlerinin sarf edilmesi ve yetimlerin ihtiyaçlarının karşılanması için önceden hazırlanan nizamname³⁵ hükümlerinin yerine getirilmesi amacıyla her kazada her millete ait bir cemaat meclisi kurulması karara bağlanmıştır. Ayrıca hazırlanacak nizamnamelere göre her cemaatin meclisinin kendi cemaatinden oluşması kararı alınmıştır. Meclisler bağlı oldukları bölgelerdeki mahalli idarelere ile vilayetlerdeki umumi meclislere karşı sorumlu olacaklardır. Bu durum bu cemaat meclislerinin patrikhane ya da hahamhanelere değil, vilayet merkezi ve mahalli idarelere bağlı olduklarını göstermektedir. Her milletin kendisine has cemaat meclisinin kuruluş biçimi ve işlevleri, Kanun-ı Esasî’nin eşitlikçi, hürriyetçi ve özgürlükçü ruhuna uygun olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla her bir cemaat kendi cemaatini ilgilendiren konular üzerinde sorumlu olacak ve denetimini yine kendi yapacaktır.

1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-ı Esasî, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle yürürlükten kaldırılmış olsa da elde edilen kaynaklar vasıtasıyla söz konusu kanunun 111. maddesi gereğince yerel meclislerin açılarak hayatlarına devam ettiği görülmektedir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra tekrar yürürlüğe giren Kanun-ı Esasî’nin bazı maddeleri tadil edilmesine³⁶ rağmen yerel cemiyetlerinin

³³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*, C. VIII, TTK Yay., Ankara 2007, s. 496-497.

³⁴ Kanun-ı Esasî’nin bu maddesi için bkz. *Düstûr*, Tertip 1, C. 4, (H. 7 Zilhicce 1293/ M. 24 Aralık 1876), s. 18.

³⁵ Emval-i Eytam Nizamnamesi için bkz. *Düstûr*, Tertip 1, C. 1, (H. 7 Rebiülevvel 1268/ M. 31 Aralık 1851), s. 270-276.

³⁶ Kanun-ı Esasî’nin tadil edilen maddeleri için bkz. Cem Eroğul, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış

açılmasını ilgilendiren 111. maddenin değiştirilmemesi, bu dönemde de yerel meclislerin görevlerine devam ettiği söylenebilir. Ancak 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hakimiyetinin sona ermesi üzerine gayrimüslimlerin yaşadığı topraklardaki cemaat meclislerinin devamlılığına dair kesin bir bilgi vermek mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlarda dini teşkilatlanma süreci, fethedilen bölgenin Türk-İslam hüviyetine dönüştürülmesi ile başlamaktadır. Bu vasıta ile yeni fethedilen bölgelerde Osmanlı'nın siyasi, iktisadi, adli ve sosyo-kültürel kurumlarının yerli halk ile kaynaşması sağlanmıştır.³⁷ Ancak 19. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Balkanlarında çıkan isyanlar ve karışıklıklar zaman içerisinde kopmalara neden olmuş, bu bölgede yaşayan Müslümanlar için sıkıntılı bir dönem başlamıştır. Cemaat-i İslamiye teşebbüsleri, ilk olarak Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği (1864-1868) döneminde vakıf idarelerine çeki düzen vermek amacıyla yerel yönetimlere getirdiği düzenlemelerin bir sonucudur.³⁸

Kanun-ı Esasî'den sonra taşrada Müslüman cemaat meclislerinin kurulması konusundaki çalışmalardan biri de Şarkî Rumeli vakıflarının idare ve ıslahı memurluğuna atanan Ali Haydar Efendi'nin³⁹ 1881 yılında hazırladığı "*Rumeli-i Sarkî Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimat*" adını taşıyan nizamnamedir.⁴⁰ Bu dönemde Şarkî Rumeli'deki sıkıntıların giderilmesi amacıyla bir dizi ıslah faaliyeti yürütülmüş, bölgede yaşayan Müslümanların işlerine çeki düzen vermek maksadıyla cemaat meclislerinin oluşturulması sağlanmıştır. Söz konusu talimatname ile bu meclislerin hakları, görevleri ve yetkileri tespit edilmiştir. Ali Haydar Efendi'nin Şûra-yı Devlet ile yaptığı görüşmeler ve yazışmalar vasıtasıyla

Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 85-139; Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-ı Esasî Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, Temmuz 2012, s. 129-140.

³⁷ Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 33, S. 33, Bahar 2013, s. 74.

³⁸ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'da Cemaat-i İslamiye ve Vakıf Kurumları", *Vakıflar Dergisi*, S. 25, 1995, s. 297.

³⁹ 1837 yılında İstanbul'da doğmuş olan Ali Haydar Efendi, Haydar Molla veya Büyük Haydar Efendi diye bilinen son dönem Osmanlı hukukçularındandır. Hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Ünal, "Osmanlı Hukukçularından Büyük Ali Haydar Efendi (1837-1903)-Hayatı ve Çalışmaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 41, 2007, 131-142; Mehmet Akif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Büyük (1837-1903)", *TDVİA*, C. 2, s. 396.

⁴⁰ Söz konusu talimatname 6 Fasil ve 119 maddeden oluşmaktadır. Bkz. *Rumeli-i Sarkî Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimat*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1298/1881 (H. 29 Şevval 1298/M. 24 Eylül 1881).

hazırlanan talimatta, Müslümanların oluşan yeni düzene uyum sağlamaları gerektiği dile getirilmiş, bölgede yaşayan diğer dini ve etnik gruplar gibi Müslümanların da kendi cemaat örgütlerini oluşturmaları gerektiği belirtilmiştir.⁴¹

Talimatnamenin “*karyede/köyde ve nahiye merkezlerinde elyevm (hala) mevcut olan ihtiyar meclisler hali hazırda ibkâ (devam) olunarak, kaza ve liva merkezlerinde müceddeden (yeniden/yenilenmiş) birer cemaat meclisi teşkil edecektir*” şeklindeki 1. maddesiyle cemaat meclislerinin kurulması bildirilmiştir. 2. maddesinde “*Cemaat meclisleri azasının (üye) kazalarda adedi sekiz, livalarda on, Filibe şehrinde on beş olacaktır*” şeklindeki ibaresi ile üye sayıları belirtilmiştir. 3. maddesinde “*Cemaat meclislerinin riyaseti (başkanı) livalarda müftülere ve kazalarda müftü veya naibe ve bunlardan biri bulunmazsa azadan en kıdemlisine ait olacaktır*” denilerek meclis başkanlarının kimlerden oluşabileceği vurgulanmıştır. 4. maddesinde ise bu meclislerin görev ve sorumluluklarına göre vakıf–maarif ve yetimlerle ilgili işleri kapsayan iki şubeden oluştuğu belirtilmiştir.⁴² Talimatnamenin dördüncü faslında geçen “*Cemaat Meclislerinin Vazife-i Umumiyesi*” başlığı altındaki diğer maddelerine bakıldığında Müslüman çocukların eğitimlerinin devamlılığını sağlamak ve mektepler açmak, Müslüman nüfusun kayıtlarını tutmak, gençlerin ıslahı için tedbirler almak, genç ve çocukların ahlaka ve İslam’a aykırı davranışlarını engellemek, fakir, yetim ve dulların ihtiyaçlarını karşılamak gibi görev ve sorumluluklarının olduğu görülmektedir (42-58. maddeler arası).⁴³ Söz konusu talimatnamenin beşinci faslında belirtilen “*Vakıf Şubelerinin Vazifeleri*” başlığında ise cemaat meclislerinin Müslüman vakıflarının idaresi ile ilgilidir (59-82. maddeler arası).⁴⁴ Talimatnamenin altıncı faslında belirtilen “*Eytam Şubelerinin Vazifeleri*” başlığı altında ise yetimlerin ihtiyaçlarına dair maddeler bulunmaktadır.⁴⁵

Osmanlı Devleti, en küçük idari birimi olan köylerde dahi cemaat esasına dayalı bir yönetim organizasyonu kurmuştur. Eğer bir köyde birden fazla dini grup ya da cemaat bulunuyorsa bu dini gruplara göre köy idaresi ayrı olmaktadır. Uygulamaya bakıldığında bu türden köylerde iki ayrı cemaatin farklı mahallelerde yaşaması dolayısıyla ayrı bir idari yapı kurulması merkezi hükümet tarafından uygun görülüyordu. Ancak bu köylerin ortak sorunları ya da davaları söz konusu ise iki cemaatin oluşturduğu ihtiyar meclisleri, muhtarları ve papazları bir araya

⁴¹ Bu konulardaki Ekim 1882’den Ekim 1893’a kadar süren bu yazışmaların ayrıntıları için bkz. BOA, *A.MTZ.RŞ*, 8/4, (H. 16 Rebiülahir 1311/M. 27 Ekim 1893).

⁴² *Rumeli-i Sarkî Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimat*, s. 1.

⁴³ *Rumeli-i Sarkî Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimat*, s. 11-15; Ayşe Zişan Furat, *a.g.m.*, s. 78.

⁴⁴ *Rumeli-i Sarkî Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimat*, s. 15-20.

⁴⁵ *Rumeli-i Sarkî Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimat*, s. 20-28.

gelebilirlerdi. Devlet, bu vasıta ile kontrol altında rahatlıkla tutabileceği küçük bir grubun yönetime katılmasına müsaade vermişti.⁴⁶ Yine köylerde uygulanan seçme ve seçilme şartları, diğer idari birimlerinkinden farklı olmamakla birlikte bölgesel yönetim kurullarındaki gibi temsilci tayini de aynı sistemle uygulanan bir ilkeydi. Devlet, bu vasıta ile en küçük idari birimlerinde dahi kontrol ve denetimini sağlamayı amaçlamıştır.⁴⁷

3. 19. YÜZYIL SONLARINDA UZUNKÖPRÜ'NÜN (CİSR-İ ERGENE) DEMOGRAFİK YAPISI VE CEMAAT MECLİSLERİ (1883-1903)

Uzunköprü (Cisr-i Ergene), Edirne merkezine demiryolu ile iki saat mesafede olup güneydoğusunda bulunmaktadır. Doğusunda Hayrabolu, kuzeyinde Havsa, batısında Dimetoka ve Sofulu, güneyinde Keşan ve Malkara kazaları ile çevrilidir.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçtikten sonra kurduğu ilk Türk şehri olarak bilinen Uzunköprü, II. Murad'ın bölgeye yaptırdığı köprüden adını almıştır.⁴⁹ Şehir ilk kuruluş sürecinde çevresinden geçen Ergene Nehri nedeniyle "Ergene" adıyla anılmış, Yunanistan işgalinden kurtulduğu 18 Kasım 1922 tarihinden itibaren ise "Uzunköprü" ismiyle anılmaya başlanmıştır.⁵⁰ II. Murad döneminde (1421-1444) köprü ile yerleşkenin imarı başlamış, aynı dönem içerisinde bölgeye cami, medrese, imaret, hamam, yağhane, bezirhane, mumhane, iki hane, dört çeşme ve bir rivayete göre bir kasr-ı âli (büyük köşk) ile köprünün alt ve üst tarafına onar metre uzağına dörder taşlı bir değirmen inşa edilmiştir.⁵¹

Uzunköprü'nün kurulmasından sonra ilk kayıtlarının tutulduğu 1456 tarihli tapu defterine Büyük Muzruplu, Küçük Muzruplu, Şehirliyan, Bölük Korucu Hamza ve Bölük İvaz mahalleleri kaydedilmiştir. Mahallelerde bulunan toplam hane sayısı 343'tür. Söz konusu hanelerin tümü Müslüman olarak kaydedilmekle

⁴⁶ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 433-434.

⁴⁷ Mustafa Gençoğlu, *a.g.m.*, s. 46-47.

⁴⁸ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1310/M. 1892), Defa 19, s. 360; (H. 1319/M. 1903), Defa 28, s. 990.

⁴⁹ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Hazırlayanlar Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), K Yay., İstanbul 2003, s. 187; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, C. 2, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979, s. 165; Köprü, II. Murad Döneminde Timurtaş Bey ve onun oğulları Osman Çelebi ile Gazi İshak Bey nezaretinde Mimar Muslihiddin ile Mehmed Usta tarafından inşa edilmiştir. N. Çiçek Akçıl, "Uzunköprü", *İslam Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yay., İstanbul 2012, s. 266.

⁵⁰ Latif Bağman, *Uzunköprü; Tarihi ve Belgeleri*, Ulusal Bellek Yay., Edirne 2005, s. 11-12.

⁵¹ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1310/M. 1892), Defa 19, Edirne Vilayet Matbaası, s. 358.

birlikte gayrimüslim hanelerin sayısı belirtilmemiştir.⁵² 1568 tarihli diğer bir tapu tahrir defterinde ise önceki kayıtlarda Şehirliyan Mahallesi olarak kaydedilen mahalle Muradiye, Bölük Korucu Hamza Mahallesi ise Korucu Mahallesi olarak değiştirilmiştir. Bu mahallelerin yanı sıra Habib Hoca, Şehsuvarbey, Muradiye ve Halise Hatun mahalleleri kaydedilmiştir.⁵³

Osmanlı Devleti'nde 1831'de yapılan ve sadece erkek nüfusun kaydedildiği ilk nüfus sayımında, Uzunköprü'nün sayımı için görevlendirilen memur Hacegândan Ahmed Cemil Efendi'dir. Bu nüfus sayımına göre Uzunköprü'de ve bağlı köylerde kaydedilen erkek nüfusu 10.815 olarak kaydedilmiştir. Bu nüfusun 1.929'u Müslüman, 8.886'sı gayrimüslimdir. Yine aynı sayımda kaza merkezinde toplam 6 mahalle ve 1.169 erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu nüfusun ise 734'ü Müslüman, 321'i gayrimüslim ve 114'ü de kıpti'dir.⁵⁴

H. 1260-1261 (M. 1844-1845) yıllarında tutulmuş temettuat defterlerine göre kaza merkezinde Müslümanların yaşadığı Şehsuvarbey İslam Mahallesi, Şehsuvarbey İslam Kıptiyan Mahallesi, Muradiye İslam Mahallesi, Halise Hatun İslam ve Kıptiyan Mahallesi ile Rıza Efendi İslam Mahallesi kaydedilmiştir. Gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler, Şehsuvarbey Reayası Mahallesi, Muradiye Reayası Mahallesi, Gebran Zimmi Mahallesi ile Halise Hatun Reayası Mahallesi olarak görülmektedir. Aynı defterlerde Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı mahalleler ise Mescid-i İslam ve Reayası ve Habib Hoca İslam, İslam Kıptiyan ve Reayası mahalleleridir.⁵⁵

Kurulduğu dönemden itibaren Edirne'ye bağlı bir kasaba olarak görülen Uzunköprü, Tanzimat dönemiyle birlikte muhasıllık ile idare edilirken 1867 yılında yine Edirne'ye bağlı bir kaza statüsü almıştır.⁵⁶ 1873 yılında açılan Edirne-İstanbul

⁵² Mehmet Şimşek, *19. Yüzyılda Cısr-i Ergene Kazasında Nüfus ve Sosyal Yapı*, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ 2019, s. 10.

⁵³ Mehmet Şimşek, *a.g.t.*, s. 11-12.

⁵⁴ BOA., *NFS.d.*, 4154, (H. 21 Recep 1247/M. 26 Aralık 1831); Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TC. Devlet İstatistik Kurumu Enstitüsü, Ankara 1995, s. 35-36.

⁵⁵ BOA., *ML.VRD.TMT.d.*, No: 5263, (H. 29 Zilhicce 1261); BOA., *ML.VRD.TMT.d.*, No: 5266, (H. 29 Zilhicce 1261); BOA., *ML.VRD.TMT.d.*, No: 5295, (H. 29 Zilhicce 1261); BOA., *ML.VRD.TMT.d.*, No: 5272, (H. 29 Zilhicce 1261); BOA., *ML.VRD.TMT.d.*, No: 5279, (H. 29 Zilhicce 1261); Söz konusu temettuat defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Yılmaz, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Uzunköprü Şehri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2014.

⁵⁶ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1310/M. 1892), Defa 19, s. 361; 1870 yılından 1903 yılına kadar yayımlanan Edirne Vilayet Salnamelerinde Edirne'ye bağlı bir kaza olarak

demiryolu hattının bir uzantısı olan Uzunköprü hattı ve istasyonu Haziran 1873'te açılmıştır. Şark-i Trakya'da demiryolu hattının Uzunköprü'ye kadar ulaşması ve burada bir istasyonun kurulması kazanın ticari, sosyal ve ekonomik açıdan gelişmesinde etkili olmuştur.⁵⁷ Edirne-Gelibolu bağlantı yollarının merkezi konumunda olan Uzunköprü zaman içerisinde bu konumundan dolayı hızlı bir gelişme göstermiştir. Edirne Vilayetine bağlı Uzunköprü'nün 1893 yılına kadar İbriktepe, Ada ve Çalı nahiyeleri bulunurken 1893 yılından itibaren Çalı Nahiyesi yerine Çöp Nahiyesi kazaya bağlanmıştır.⁵⁸

19. yüzyılın sonlarında kazada Muradiye Camii, Halise Hatun Camii, Rıza Efendi Camii, Şehsuvar Bey Camii ve Habib Hoca Mahallesi'nde banisi bilinmeyen de bir cami bulunmaktadır.⁵⁹ Uzunköprü'de Rum-Bulgar cemaatine has iki kilise mevcut olup tebaası gayrimüslim olan köylerin her birinde birer kilise bulunmaktadır. Aynı zamanda kaza merkezinde geçici olarak ikamet etmekte olan Yahudiler içinde bir hane havraya dönüştürülmüştür.⁶⁰

19. yüzyılın sonlarında Uzunköprü'nün nüfusuna dair bilgiler Edirne Vilayet Salnameleri'nde kaydedilmiştir. Uzunköprü'nün 1892-1900 yılları arasında etnik ve cinsiyet ayrımına göre düzenlenmiş nüfusu şu şekildedir:⁶¹

Tablo 1: 1892-1900 yılları arasında Uzunköprü merkezi ve bağlı köylerin nüfus cetveli

Ahali	1892			1893-1900		
	Erkek	Kadın	İcmal	Erkek ⁶²	Kadın ⁶³	İcmal
İslam	7.126	6.279	13.405	7.968	7.396	15.364
Rum	9.054	8.311	17.375	8.971	8.156	17.127
Bulgar	4.325	3.526	7.851	3.557	3.338	6.895
Ermeni	2	3	5	3	2	5
Yahudi	6	3	9	6	2	8
Yekûn	20.513	18.112	38.645	20.505	18.894	39.399

görülmektedir. Bkz. *Salname-i Vilayet-i Edirne (SVE)*, (H. 1287/M. 1870/1871-R. 1319/M. 1903).

⁵⁷ Latif Bağman, *a.g.e.*, s. 47.

⁵⁸ Bkz. *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1310/M. 1892), Defa 19, s. 126; Bkz. *Salname-i Vilayet-i Edirne (SVE)*, (H. 1310/M. 1893), Defa 20, s. 132).

⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1310/M. 1892), Defa 19, s. 361.

⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1310/M. 1892), Defa 19, s. 372.

⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1310/M. 1892), Defa 19, s. 372; (R. 1310/M. 1893), Def'a 20, s. 266; (R. 1311/M. 1895), Def'a 21, s. 235; (R. 1312/M. 1896), Def'a 22, s. 238; (H. 1313/M. 1897), Def'a 23, s. 238; (R. 1314/M. 1898), Def'a 24, s. 241; (R. 1315/M. 1899), Def'a 25, s. 249; (R. 1316/M. 1900), Def'a 26, s. 251.

⁶² Yabancı ve yerli erkek nüfus toplanarak ulaşılan değer belirtilmiştir.

⁶³ Yabancı ve yerli kadın nüfus toplanarak ulaşılan değer belirtilmiştir.

1892 yılına ait nüfus istatistiklerine göre Uzunköprü'ye bağlı nahiyeler ile köylerde yaşayan Müslüman nüfus, 7.126'sı erkek, 6.279'u kadın olmak üzere toplam 13.405'tir. Gayrimüslim nüfus ise 17.375 (9.054 erkek, 8.311 kadın) Rum; 7.851 (4.325 erkek, 3.526 kadın) Bulgar; 5 (2 erkek, 3 kadın) Ermeni ve 9 (6 erkek, 3 kadın) Yahudi şeklinde kaydedilmiştir. Toplam nüfus, 20.513'ü erkek, 18.118'i kadın olmak üzere 38.645'tir. 1893-1900 yıllarına ait Edirne Vilayet Salnameleri'ne göre ise Uzunköprü'nün toplam nüfusu 39.399'dur. Bu nüfusun 20.505'i erkek, 18.894'ü kadın olarak kaydedilmiştir. Buna göre mevcut nüfusun 15.364'ü (7.968'i erkek, 7.396'sı kadın) Müslüman, 17.127'si (8.971'i erkek, 8.156'sı kadın) Rum, 6.895'i (3.557'si erkek, 3.338'i kadın) Bulgar, 5'i Ermeni (3'ü erkek, 2'si kadın) ve 8'i Yahudi (6'sı erkek, 2'si kadın) olarak görülmektedir. Söz konusu dönem istatistikleri itibariyle Uzunköprü'nün kendisine bağlı nahiyeler ve köyleri etnik ağırlık olarak Müslüman, Rum ve Bulgarlardan oluşmaktadır. Bu nüfus bilgilerinden hareketle Kanun-ı Esasi'nin 111. maddesi gereğince Uzunköprü merkezi ve dahilinde bulunan Müslüman, Rum ve Bulgar cemaatlerinin ihtiyaçları ve idaresi için cemaat meclisleri kurulmuştur.

1903 yılına gelindiğinde Uzunköprü merkezinde toplam 11 mahalle olduğu görülmektedir. Bu mahallelerde bulunan 963 hanede Müslüman nüfus yaşamaktadır. Bu hanelerde 2.326'sı erkek, 2.258'i kadın olmak üzere toplam 4.584 Müslüman nüfus bulunmaktadır.⁶⁴ Bu nüfus verileri göz önüne alındığında kaza merkezinin nüfus yoğunluğu itibariyle Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Kaza merkezinde yaşayan Müslüman cemaatin ihtiyaçlarının karşılanması ve idaresi amacıyla Uzunköprü Cemaat-i İslamiye Meclisi kurulmuştur. Uzunköprü Cemaat-i İslamiye Meclisi'nin reis ve azalarının isimleri 1870-1903 yılları arasında yayımlanmış olan Edirne Vilayet Salnameleri'nde listelenmiştir. Söz konusu salnamelerde 1885 yılından itibaren bu cemaat meclisinin kayıtlarına rastlanmaktadır. Bu tarihten hareketle söz konusu meclisin 1880-1885 yılları arasında kurulmuş olması muhtemeldir. Edirne Vilayet Salnamesi'nde belirtilen Uzunköprü Cemaat-i İslamiye Meclisi'nin reis ve azalarının 1885-1903 yılları arasında görev yapmış olan isimleri şu şekildedir:⁶⁵

⁶⁴ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (R. 1319/M. 1903), Defa 28, s. 991.

⁶⁵ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1302 /M.1885), Def'a 11, s. 110-111; (H. 1303/M. 1886), Def'a 12, s. 121-122; (H. 1304/M. 1887), Def'a 13, s. 118; (H. 1305/M. 1888), Def'a 14, s. 122; (H. 1306/M. 1889), Def'a 15, s. 122; (H. 1307/M. 1890), Def'a 16, s. 121-122; (H. 1308/M. 1891), Def'a 17, s. 121-122; (H. 1309/M. 1892), Def'a 18, s. 125-126; (H. 1310/M. 1892), Def'a 19, s. 356; (H. 1310/M. 1893), Def'a 20, s. 131-132; (R. 1311/M. 1895), Def'a 21, s. 109; (R. 1312/M. 1896), Def'a 22, s. 113; (R. 1313/M. 1897), Def'a 23, s. 116; (R. 1314 /M. 1898), Def'a 24, s. 116; (R. 1315/M. 1899), Def'a 25, s. 116; (R. 1316/M. 1900), Def'a 26, s. 117; (R. 1317/M. 1901), Def'a 27, s. 131; (R. 1319/M. 1903), Def'a 28, s. 727.

Tablo 2: 1885-1903 yılları arasında görev yapan Uzunköprü Cemaat-i İslamiye Meclisi reis ve azaları

Görev	Reis	Azalar
Görev Yılları	Hacı Ömer Ağa	Keşan Şeyhi Emin Efendi Hafız İbrahim Efendi Arif Efendi Abdi Ağa Rasim Efendi Hacı Ali Ağa
1885 yılı		
1886-1892 yılları	Hacı Ömer Ağa	Keşan Şeyhi Emin Efendi Hafız İbrahim Efendi Arif Efendi Abdi Ağa Rasim Efendi
1893 yılı	Hacı Ömer Ağa	Keşan Şeyhi Emin Efendi Hafız İbrahim Efendi Arif Efendi Hacı Rasim Efendi
1895-1897 yılları arası	Belirtilmemiş	Şeyh Emin Efendi Hafız İbrahim Efendi Arif Efendi Hacı Rasim Efendi
1898 yılı	Şeyh Emin Efendi	Hafız İbrahim Efendi Arif Efendi Hacı Rasim Efendi
1899 yılı	Şeyh Emin Efendi	Rasim Efendi Tecelli Efendi Hacı Rıdvan Ağa Hafız Rasim Efendi Halil Efendi Nail Efendi
1900-1903 yılları arası	Şeyh Emin Efendi	Hafız İsmail Efendi İsmail Efendi Kemal Bey Mustafa Efendi ⁶⁶ (1901'den itibaren Sandık Emini ve Kâtip) İbrahim Ağa (1901'den itibaren hademe olarak görevli)

⁶⁶ Cısr-i Ergene Maarif Komisyonu azası ve Nüfus Memuru olan Mustafa Efendi yaptığı hizmetlerden dolayı Mecidi Nişanı almıştır. BOA., *DH.MKT.*, 2124/116, (H. 3 Cemaziyelahir 1316/M. 19 Ekim 1898).

Tablo 2’de görüldüğü üzere 1885 yılından itibaren kayıtlarına rastladığımız Cemaat-i İslamiye Meclisi’nin 1895-1897 yılları arasında hariç 1903 yılına kadar olan zaman diliminde meclis reisinin seçildiği görülmektedir. Bu süreç içerisinde 1885’ten 1893’e kadar Hacı Ömer Ağa yaklaşık 8 yıl görev yapmıştır. 1895-1897 yılları arasında tutulan kayıtlara bakıldığında nedenini bilemediğimiz bir şekilde meclis reisi seçilmemiştir. 1898 yılına gelindiğinde ise daha önce uzun dönem meclis azalığı görevinde bulunmuş ve Keşan şeyhi ibaresi ile görülen Şeyh Emin Efendi meclis reisi olarak seçilmiştir. Keşan Şeyhi Emin Efendi’nin 1903 yılına kadar görevini sürdürdüğü görülmektedir. 1903 yılından sonra Uzunköprü Cemaat-i İslamiye Meclisi hakkında bilgiye rastlanılmadığı için söz konusu reislerin göreve devamı konusunda fikir yürütmek pek mümkün görülmemektedir. Buna dair herhangi bir defter, belge veya kaynak bulunamamıştır. Uzunköprü Cemaat-i İslamiye Meclisi’nin 1885-1903 yılları arasında aza sayılarının 3 ila 6 kişi arasında değiştiği görülmektedir. Bu süre zarfında mecliste en uzun süre azalık görevinde bulunan kişi 14 yıl ile Rasim Efendi görülmektedir. Rasim Efendi’yi takiben 13’er yıllık görev süreleri ile Arif Efendi ve Hafız İbrahim Efendi gelmektedir. Meclis içerisinde görev süresi itibarıyla düşünüldüğünde reislik ve azalık vazifesi yapan Keşan Şeyhi Emin Efendi, mevcut tabloda en uzun süre meclis faaliyetlerinde bulunmuş kişi olarak görülmektedir. Ayrıca tablodan anlaşılacağı üzere önceden mecliste aza görevinde bulunan Keşan Şeyhi Emin Efendi’nin sonradan reisliğe getirilmesi, meclis reisliği seçiminin azalar arasında yapıldığını göstermektedir.

1903 yılı verilerine göre Uzunköprü merkezinde nüfus miktarı bakımından değerlendirildiğinde Müslüman nüfustan sonra gelen etnik unsurun Rumlar olduğu görülmektedir. Aynı yıl itibarıyla kaza merkezinde bulunan 252 hanede Rum nüfus yaşamaktadır. Bu hanelerde 709’u erkek, 717’si kadın olmak üzere toplam 1.426 Rum nüfus mevcuttur.⁶⁷ Bu durumda Uzunköprü merkezinde yaşayan ikinci büyük cemaati Rumlar oluşturmaktadır. Kayıtlara bakıldığında kazada yaşayan Rumların işlerinin yürütülmesi amacıyla Cemaat-i Rum Meclisi adıyla bir meclisin kurulduğu görülmektedir. Bu meclisinde Cemaat-i İslamiye Meclisi ile aynı tarih aralığında kurulmuş olması muhtemeldir. Edirne Vilayet Salnamelerinde belirtilen Uzunköprü Cemaat-i Rum Meclisi’nin reis ve azalarının 1885-1903 yılları arasında görev yapmış olan isimleri şu şekildedir:⁶⁸

⁶⁷ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (R. 1319/M. 1903), Defa 28, s. 991.

⁶⁸ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1302 /M.1885), Def’a 11, s. 110-111; (H. 1303/M. 1886), Def’a 12, s. 121-122; (H. 1304/M. 1887), Def’a 13, s. 118; (H. 1305/M. 1888), Def’a 14, s. 122; (H. 1306/M. 1889), Def’a 15, s. 122; (H. 1307/M. 1890), Def’a 16, s. 121-122; (H. 1308/M. 1891), Def’a 17, s. 121-122; (H. 1309/M. 1892), Def’a 18, s. 125-126; (H. 1310/M. 1892), Def’a 19, s. 356; (H. 1310/M. 1893), Def’a 20, s. 131-132; (R. 1311/M. 1895), Def’a 21, s. 109; (R. 1312/M. 1896), Def’a 22, s. 113; (R. 1313/M. 1897), Def’a 23,

Tablo 3: 1885-1903 yılları arasında görev yapmış olan Uzunköprü Cemaat-i Rum Meclisi reis ve azaları

Görev	Reis	Azalar
Görev Yılları	Simon Ağa	Boyacı Andon Ağa Hacı Hristo Ağa Hacı Zişo Ağa Tanasaki Efendi Vasilaki Ağa Panayot Ağa
1885-1892 yılları arası		
1893-1897 yılları arası	Simon Ağa	Hacı Hristo Ağa Hacı Zişo Ağa Tanasaki Efendi Vasilaki Ağa Panayot Ağa
1898-1899 yılları arası	Papa Mihal Efendi-Milo Efendi (İki reis dönemi)	Tanasaki İstavridi Efendi Tanasaki Yorakyadi Efendi Apostol Ağa İstiradi Ağa
1900 yılı	Papa Onivas Efendi	Vasilaki İstavridi Efendi Todoridi Efendi Antonyo Efendi
1901 yılı	Papa Onivas Efendi	Vasilaki İstavridi Efendi Todoridi Efendi Atnasu Efendi
1903 yılı	Papa İkonumos Efendi	Vasilaki İstavridi Efendi Todoridi Efendi Atnasu Efendi

Tablo 3'te görüldüğü üzere 1885'ten itibaren kayıtlarına rastladığımız Uzunköprü Cemaat-i Rum Meclisinde 1897 yılına kadar meclis reisliği görevini Simon Ağa yapmıştır. Mevcut tabloda bu görevi 12 yıl süreyle en uzun ifa eden kişi de Simon Ağa olmuştur. Nedeni bilinmemekle birlikte 1898-1899 yıllarında mecliste iki reisli bir dönemin yaşandığı görülmektedir. Papa Mihal Efendi ve Milo Efendi bu dönemde meclis reisleri olarak kaydedilmiştir. Ancak 1900-1901 yıllarında tekrar tek reis idaresine dönmüş, bu görev Papa Onivas Efendi'ye verilmiştir. 1903 yılında ise göreve Papa İkonumos Efendi getirilmiştir. Mevcut tablo değerlendirildiğinde 1885 ile 1903 yılları arasında mecliste görev yapan aza sayısı 3 ila 6 arasında değişmektedir. 1885-1892 yılları arasında 6 azalı olarak görülen mecliste sonraki yıllarda aza sayısında peyder pey düşüşler görülmektedir. Uzunköprü Cemaat-i Rum Meclisi'nde en uzun azalık görevinde bulunanlar 12 yıllık görev süreleri ile Hacı Hristo, Hacı Zişo, Tanasaki, Vasilaki ve Panayot

s. 116; (R. 1314 /M. 1898), Def'a 24, s. 116; (R. 1315/M. 1899), Def'a 25, s. 116; (R. 1316/M. 1900), Def'a 26, s. 117; (R. 1317/M. 1901), Def'a 27, s. 131; (R. 1319/M. 1903), Def'a 28, s. 727.

ağalardır. Tabloda dikkat çeken bir nokta ise 1898 ve 1900 yıllarında meclisteki reisler ile birlikte azaların tamamının değişmiş olmasıdır. 1903 yılından sonra meclisin durumu ile ilgili belge ya da kaynak bulunamadığından dolayı aynı isimlerin devamlılığı veya değişimine dair bilgilere ulaşılamamıştır.

Yine 1903 verilerinden hareketle Uzunköprü merkezinde Müslüman ve Rum cemaatlerinin ardından diğer bir cemaatin ise Bulgar cemaati olduğu görülmektedir. 1903 yılı nüfus kayıtları itibarıyla kaza merkezinde 84 hanede Bulgar nüfus yaşamaktadır. Bu hanelerde 342'si erkek, 347'si kadın olmak üzere toplam 689 Bulgar nüfus bulunmaktadır.⁶⁹ Dönemin kayıtlarına bakıldığında Uzunköprü'de Bulgar cemaatinin işlerinin yürütülmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Cemaat-i Bulgar Meclisi'nin kurulduğu görülmektedir. Bu meclisin kuruluş tarih aralığının diğer meclisler ile aynı olduğu tahmin edilmektedir. Edirne Vilayet Salnamelerinde belirtilen Uzunköprü Cemaat-i Bulgar Meclisi'nin reis ve azalarının 1885-1903 yılları arasında görev yapmış olan isimleri şu şekildedir:⁷⁰

⁶⁹ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (R. 1319/M. 1903), Defa 28, s. 991.

⁷⁰ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1302 /M.1885), Def'a 11, s. 110-111; (H. 1303/M. 1886), Def'a 12, s. 121-122; (H. 1304/M. 1887), Def'a 13, s. 118; (H. 1305/M. 1888), Def'a 14, s. 122; (H. 1306/M. 1889), Def'a 15, s. 122; (H. 1307/M. 1890), Def'a 16, s. 121-122; (H. 1308/M. 1891), Def'a 17, s. 121-122; (H. 1309/M. 1892), Def'a 18, s. 125-126; (H. 1310/M. 1892), Def'a 19, s. 356; (H. 1310/M. 1893), Def'a 20, s. 131-132; (R. 1311/M. 1895), Def'a 21, s. 109; (R. 1312/M. 1896), Def'a 22, s. 113; (R. 1313/M. 1897), Def'a 23, s. 116; (R. 1314 /M. 1898), Def'a 24, s. 116; (R. 1315/M. 1899), Def'a 25, s. 116; (R. 1316/M. 1900), Def'a 26, s. 117; (R. 1317/M. 1901), Def'a 27, s. 131; (R. 1319/M. 1903), Def'a 28, s. 727.

Tablo 4: 1885-1903 yılları arasında görev yapmış olan Uzunköprü Cemaat-i Bulgar Meclisi reis ve azaları

Görev	Reis	Azalar
Görev Yılları	Postaki oğlu Dimitri Ağa	Mirço oğlu Dimitri Ağa Panço oğlu Mirço Ağa Uzun oğlu Dimitri Ağa Çakmaklı Dimitri Ağa Duçbo oğlu Dimitri Ağa
1885 yılı		
1886-1891 yılları arası	Papaz Dimitri Efendi	Yoraki oğlu Dimitri Ağa Panço oğlu Mirço Ağa Uzun oğlu Dimitri Ağa Çakmaklı Dimitri Ağa Duçbo oğlu Dimitri Ağa
1892-1898 yılları arası	Papaz Dimitri Efendi	Yuvan Ağa Dimitri Ağa Papa Riz Yuvan Efendi Mermerdaki Ağa Yorgi Ağa (1898'de görülmektedir)
1899 yılı	Papaz Dimitri Efendi	Yuvan Ağa Dimitri Ağa Papa Riz Yuvan Efendi Yorgi Ağa
1900-1902 yılları arası	Dimitri Efendi	Keke oğlu Yorgi Ağa Duralı oğlu Yuvan Ağa Yüncü oğlu Yuvan Ağa Malkoçlu Dimitri Ağa Apostol oğlu Nikola Ağa Dimitri Ağa
1903 yılı	Dimitri Efendi	Yorgi Ağa Dimitri Ağa Yuvan Ağa Yuvan Ağa Malkoçlu Dimitri Ağa Nikola Ağa

Tablo 4'te görüldüğü üzere 1885 yılından 1903 yılına kadar Uzunköprü Cemaat-i Bulgar Meclisi'nde Postaki oğlu Dimitri, Papaz Dimitri ve Dimitri Efendi şeklinde meclis reisleri kaydedilmiştir. Yalnız bu isimlerin aynı kişi mi yoksa farklı isimler mi olduğu net değildir. Edirne Vilayet Salnamelerinde sık karşılaşılan durumlardan biri de yıllıklarda verilen isimlerin bazen baba adı veya taşıdığı unvan ile kaydedilmesi bazen de sadece isim verilerek geçirilmesidir. Bu durum isimlerin tahlilinde karışıklıklara neden olmaktadır. Mecliste görev yapan bu reislerin farklı isimler olduğu varsayımından yola çıkarsak en uzun reislik görevinde bulunan kişi 14 yıllık görev süresi ile Papaz Dimitri Efendi olmuştur. Uzunköprü Cemaat-i Bulgar Meclisi'nde görev yapmış olan azalar için de durum aynıdır. Çok fazla isim benzerliği bulunmaktadır. Ancak bazı dönemlerde baba

adıyla belirtilmiş olması azaların görev sürelerine dair devamlılığı konusunda fikir verebilmektedir. 1885-1903 yılları arasında Uzunköprü Cemaat-i Bulgar Meclisi'nde dönemsel olarak 4 ila 6 arasında aza sayısına rastlanmaktadır. Tabloda dikkat çeken değişimlerden biri de 1885-1891 yılları arasında görev yapan tüm azaların 1892 yılında reisin aynı kalmasına rağmen değişmesidir. Bu durumun nedenini ortaya koyacak somut bir belge veya kaynak bulunamamasından dolayı açıklama getirmek pek mümkün görülmemektedir. Bunun temel nedenlerinden biri de meclisi oluşturan reis ve azaların durumları hakkında bilgilere ulaşılamamasıdır. Bu isimlerin meclis içerisindeki görev ve sorumlulukları, Uzunköprü'deki sosyo-kültürel veya ekonomik durumlarının somut belgelere dayandırılarak takip edilememesidir. Bu durum Uzunköprü de kurulmuş olan diğer cemaat meclisleri için de geçerlidir.

1903 yılı kayıtlarına bakıldığında kaza merkezinde nüfus itibarıyla Bulgarlardan sonra gelen Kıptî Müslim⁷¹ nüfusu dikkat çekmektedir. Aynı yılın verilerine göre 97 hanede Kıptî Müslim nüfus yaşamaktadır. Bu nüfusun 256'sı erkek, 261'i kadın olmak üzere toplam 517 olduğu görülmektedir.⁷² Bu nüfus için ayrı bir meclise rastlanmamıştır. Yine 1903 yılı kayıtlarına göre Uzunköprü merkezinde yaşayan Yahudi ve Ermeni ailelerinde olduğu görülmektedir. Bu kayıtlara göre kaza merkezinde 3 hanede 4'ü erkek, 3'ü kadın olmak üzere toplam 7 Yahudi, yine merkezde olmak üzere 5 hanede 3'ü erkek, 6'sı kadın 9 Ermeni nüfus bulunmaktadır.⁷³ 1892 yılı kayıtlarına bakıldığında Yahudi ailesi için geçici ikamet tabiri kullanılarak bir hanenin ibadet için havraya dönüştürüldüğü belirtilmiştir.⁷⁴ Bu durum Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan her bir bireyin dahi inanç ve ibadet özgürlüğü çerçevesinde ihtiyaçlarının karşılanmasına önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1903 yılı kayıtlarında da Yahudi ailelerin mevcudiyetinin devam ettiği görülmektedir. Buna rağmen Uzunköprü merkezinde Ermeni ve Yahudi nüfus için oluşturulmuş bir cemaat meclisi bulunmamaktadır.

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti, hakimiyetini götürdüğü toprakların kontrolünü sağlamak ve merkezi yönetimi güçlendirmek amacıyla bünyesinde barındırdığı milletleri dini yapılarına göre cemaatlere ayırmıştır. Bu cemaatlere çeşitli haklar tanınmış, devlet ile cemaat ilişkileri bu vasıta ile sağlanmıştır. Bu durum kendi içlerinde özerk bir yapıya sahip olan gayrimüslimlerin bağlı oldukları cemaatlerin hak ve

⁷¹ Kıptî: Kıpt soyundan, çingene; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2014, s. 616; Kıptî Müslim: Osmanlı'da Müslümanlığı kabul etmiş çingeneler.

⁷² *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (R. 1319/M. 1903), Defa 28, s. 991.

⁷³ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (R. 1319/M. 1903), Defa 28, s. 991.

⁷⁴ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, (H. 1310/M. 1892), Defa 19, s. 372.

sorumlulukları gereğince devlete karşı sorumlu tutulmaları anlamına gelmektedir. Ancak 19. yüzyılın başlarında değişmeye başlayan dünya düzeni ve milliyetçilik fikrinin yayılmaya başlaması üzerine başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı coğrafyasında yaşayan gayrimüslimleri sadece millet sistemine göre yönetmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle Tanzimat döneminden itibaren yeni dünya düzeni doğrultusunda eski haklarının teminatı ile birlikte yeni haklar elde etmeye başlamışlardır. Tanzimat sonrası gelişmeler, Osmanlı idarecilerinin yayınladığı kanunlar ile nizamnameler ve I. Meşrutiyet'in ilanı ile gayrimüslimlerin devlet yönetimine katılımı, oluşturulan idari meclislerde söz sahibi olmaları sağlanmıştır. Bu değişiklikler sadece merkezi idarede olmayıp taşralarda kurulan meclislere de tesir etmiştir. Taşrada en küçük idari birimlerde dahi cemaat meclisleri kurulmaya başlanmıştır. Kanun-ı Esasî'nin 111. maddesiyle cemaat meclisleri anayasal güvence altına alınmıştır.

Uzunköprü, her ne kadar bir Türk şehri olarak kurulmuş olsa da gerek kurulduğu mevki itibariyle gerekse Edirne-Gelibolu ulaşım hattının kavşak noktalarından birisi olması hasebiyle kısa sürede birçok etnik unsurun yerleştiği bir bölge olmuştur. Kurulduğu dönemden itibaren Edirne'ye bağlı bir kasaba olan Uzunköprü, 19. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarının yeniden taksimatı ile birlikte Edirne'ye bağlı bir kaza statüsü kazanmıştır. Uzunköprü'nün cemaat yapılanmasına demografik açıdan bakıldığında Müslüman, Rum ve Bulgar cemaatlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Müslüman, Rum ve Bulgar nüfusunun ağırlıklı olduğu kazada Cemaat-i İslamiye, Cemaat-i Rum ve Cemaat-i Bulgar meclisleri kurulmuştur. Kazada bulunan bu cemaatler gerek kaza merkezinde yaşayan gerekse kazaya bağlı nahiye ve köylerde bulunan cemaatlerin devlet ile bağlantılarını sağlamışlardır. Bunların yanı sıra kendi cemaatlerinin idari, adli, iktisadi ve eğitim işlerine bakmışlardır. Makalenin içeriğinde analizi yapılan tablolara bakıldığında Uzunköprü cemaat meclislerinin yapılanmasında genel olarak her cemaat kendi bünyesinden reis ve aza seçimi yaptığı görülmektedir. Bu durum cemaat meclislerinin diğer cemaatlerden bağımsız olarak hareket ettiklerinin göstergesidir. Kaza merkezinde Müslüman nüfusun çoğunlukta olmasına rağmen diğer cemaatlerin devlet ile bağlantısını kurmak, iktisadi, adli, ticari, sosyal ve eğitim gibi ihtiyaçlarının karşılanması sağlamak amacıyla her bir cemaat için meclis kurulmuştur. Ancak bu meclislerin Uzunköprü özelinde yaptığı işlere dair belgeler ya da kaynaklar bulunamadığından cemaat meclislerinin faaliyetleri ilgili bilgiler verilememiştir.

Yerel cemaat meclisleri ile ilgili II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yürürlüğe giren Kanun-ı Esasî'nin 111. maddesinin herhangi bir değişikliğe uğramadığı görülmektedir. Bundan yola çıkarak bu dönemde de yerel meclislerin varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1912 yılından itibaren

Balkanlar üzerindeki hakimiyetini kaybetmesi ile bu bölgelerdeki cemaat meclislerinin durumunun tahlilini yapmak pek mümkün görülmemektedir.

Etik Beyan

Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

Akçıl, N. Çiçek, “Uzunköprü”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yay., İstanbul 2012, ss. 266.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 1, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.

Akyıldız, Ali, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, *TDVİA*, C. 28, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss. 250-251.

Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Hazırlayanlar Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), K Yay., İstanbul 2003.

Aydın, Mehmet Akif, “Ali Haydar Efendi, Büyük (1837-1903)”, *TDVİA*, C. 2, ss. 396.

Bağman, Latif, *Uzunköprü; Tarihi ve Belgeleri*, Ulusal Bellek Yay., Edirne 2005.

Beydilli, Kemal, *TDVİA*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2013, ss. 430-433.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *A.}MTZ.RŞ (Sadaret Mümtaze Rumeli-i Şarki Evrakı)*, 8/4, (H. 16 Rebiülahir 1311/M. 27 Ekim 1893); *DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi)*, 2124/116, (H. 3 Cemaziyelahir 1316/M. 19 Ekim 1898); *ML.VRD.TMT.d. (Maliye Nezareti Varidat-ı Temettuat Defteri)*, No: 5263, (H. 29 Zilhicce 1261); No: 5266, (H. 29 Zilhicce 1261); No: 5272, (H. 29 Zilhicce 1261); No: 5279, (H. 29 Zilhicce 1261); No: 5295, (H. 29 Zilhicce 1261); *NFS.d. (Nüfus Defterleri)*, 4154, (H. 21 Recep 1247/M. 26 Aralık 1831).

Canyaş, F. Orkunt, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Bürokratik Elitin Modernleşme Çabaları ve Misyonerlik Faaliyetleri”, *Journal of Yasar University*, 9(33), 2014, ss. 5674-5691.

Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara 1991.

Çadircı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Yay., Ankara 2017.

Çalen, Mehmet Kaan, “1909 Kanun-ı Esasî Tadilatı”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, Temmuz 2012, ss. 129-140.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2014.

Düstûr, Tertip 1, C.1, (H. 29 Şevval 1287/M. 22 Ocak 1871), ss. 625-654; Tertip 1, C. 1, (H. 7 Rebiülevvel 1268/ M. 31 Aralık 1851), ss. 270-276; Tertip 1, Cilt 2, (H. 21 Zilhicce 1276/M. 10 Temmuz 1860), ss. 902-937; Tertip 1, Cilt 2, (H. 27 Ramazan 1279/M. 18 Mart 1863), ss. 938-961; Tertip 1, Cilt 2, (H. 23 Şevval 1281/M. 21 Mart 1865), ss. 962-976; Tertip 1, C. 4, (H. 7 Zilhicce 1293/ M. 24 Aralık 1876), ss. 4-21.

Eroğul, Cem, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, ss. 85-139.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, Ağaç Yay., İstanbul 1992.

Furat, Ayşe Zişan, “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 33, S. 33, Bahar 2013, ss. 63-93.

Gençoğlu, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, S. 1, 2011, ss. 29-50.

Güllü, Ramazan Erhan “Ermeni Milleti Nizamnamesinin İlanı ve İçeriği”, *Osmanlı’nın Seçkin Tebaası İken Yabancılaşan Topluluk: Bursa Ermenileri*, Bursa 2016, ss. 25-42.

Güllü, Ramazan Erhan, “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Bilig*, S. 95, Güz 2020, ss. 149-176.

Güneş, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler”, *Journal of History and Future*, December 2017, Volume 3, Issue 3, ss. 12-26.

Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü’t-Tevârîh*, C. 2, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979.

İnalçık, Halil, “Türkiye ve Balkanlar”, *Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., (Ed. İsmail Soysal), İstanbul 1993, ss. 9-31.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TC. Devlet İstatistik Kurumu Enstitüsü, Ankara 1995.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1861-1876)*, C. VII, TTK Yay., Ankara 2003.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*, C. VIII, TTK Yay., Ankara 2007.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Değişim, Modernleşme ve Ulusallaşma*, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Yay., Ankara 2006.

Koray, Enver, “Yeni Osmanlılar”, *TTK Belleten*, XLVII/186, Türk Tarih kurumu Yay., Ankara 1984, ss. 563-582.

Kurtaran, Uğur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Journal of the Institute of Social Sciences)*, S. 8, Sonbahar 2011, ss. 57-71.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yay., Ankara 1993.

Memişoğlu, Hüseyin, “Bulgaristan’da Cemaat-i İslamiye ve Vakıf Kurumları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 25, 1995, ss. 297-308.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yay., İstanbul 1983.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Yay., Ankara 2008.

Özdemir, Hikmet, “Azınlık İçin Bir Osmanlı-Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss. 223-230.

Özkaya, Yücel, Akyıldız, Ali, “Muhassıl”, *TDVİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2020, s.s 18-20.

Reyhan, Cenk, *Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri*, *Belgeler*, C. XXVII, S. 31, TTK Yay., Ankara 2007, s. 33-91.

Rumeli-i Sarkî Cemaat-i Müslimesi Hakkında Talimat, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1298/1881 (H. 29 Şevval 1298/M. 24 Eylül 1881).

Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, (H. 1302/1885), Def’a 11, Vilayet Matbaası, H. 1302; (H. 1303/M. 1886), Def’a 12, Vilayet Matbaası, H. 1303; (H. 1304/M. 1887), Def’a 13, Vilayet Matbaası, H. 1304; (H. 1305/M. 1888), Def’a 14, Vilayet Matbaası, H. 1305; (H. 1306/M. 1889), Def’a 15, Vilayet Matbaası, H. 1306; (H. 1307/M. 1890), Def’a 16, Vilayet Matbaası, H. 1307; (H. 1308/M. 1891), Def’a 17, Vilayet Matbaası, H. 1308; (H. 1309/M. 1892), Def’a 18, Edirne Vilayet Matbaası, H. 1309; (H. 1310/M. 1892), Def’a 19, Edirne Vilayet Matbaası, H. 1310; (R. 1310/M. 1893), Def’a 20, Matbaa-ı Vilayet, H. 1310; (R. 1311/M. 1895), Def’a 21, Vilayet Matbaası, R. 1311; (R. 1312/M. 1896), Def’a 22, Vilayet Matbaası, R. 1312; (R. 1313/M. 1897), Def’a 23, Vilayet Matbaası, R. 1313; (R. 1314/M. 1898), Def’a 24, Vilayet Matbaası, R. 1314; (R. 1315/M. 1899), Def’a 25, Vilayet Matbaası, R. 1315; (R. 1316/M. 1900), Def’a 26, Vilayet Matbaası, R. 1316; (R. 1317/M. 1901), Def’a 27, Vilayet Matbaası, R. 1317; (R. 1319/M. 1903), Def’a 28, Vilayet Matbaası, R. 1319.

Şimşek, Mehmet, “19. Yüzyılda Cısr-i Ergene Kazasında Nüfus ve Sosyal Yapı”, (Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, 2019).

Uçar, Fuat, “Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 18, 2018, ss. 81-108.

Uçar, Fuat, *Üç Tarz-ı Siyaset Türkçülüğün Manifestosu (Osmanlılık-İslamcılık-Türkçülük)*, Berikan Yay., Ankara 2022.

Ünal, Uğur, “Osmanlı Hukukçularından Büyük Ali Haydar Efendi (1837-1903)-Hayatı ve Çalışmaları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 41, 2007, ss. 131-142.

Ünlü, Mucize, Müslim-Gayrimüslim ilişkilerinden hareketle XIX. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyet-ı Selâse Örneği”, *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 4, S. 7, Ağustos 2014, ss. 42-53.

Yanardağ, Alaaddin, “Zimmet Akdinden Azınlıklar Sözleşmesine Türkiye’deki Azınlıkların Dünü Bugünü”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, Ekim 2016, ss. 1-13.

Yılmaz, Hilal, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Uzunköprü Şehri”, (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2014).